

ЗМІСТ

КОЛЕКТИВ АВТОРІВ	4
ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1 КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНИ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	7
1.1. Міжнародно-правові засади конституційного ладу України	7
1.2. Забезпечення прав та свобод людини в Україні в умовах глобальної правової інтеграції	30
РОЗДІЛ 2 ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЗАСАД СУДОЧИНСТВА – ВАЖЛИВА СКЛАДОВА СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ	52
2.1. <i>Поняття та значення цифровізації, диджиталізації та цифрової трансформації як напрямів оптимізації судового процесу та їх державно-правове регулювання</i>	52
2.2. <i>Реалізація конституційних засад судочинства в контексті цифрової трансформації: сучасність, проблеми та перспективи</i>	62
РОЗДІЛ 3 ДОБРОЧЕСНІСТЬ СУДДІВ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ	88
3.1. <i>Правова регламентація доброчесності суддів та кандидатів на посаду судді</i>	88
3.2. <i>Механізм забезпечення доброчесності суддів в Україні</i>	103
РОЗДІЛ 4 КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В УКРАЇНІ	131
4.1. <i>Поняття конституційно-правових принципів діяльності правоохоронних органів та їх значення</i>	131
4.2. <i>Особливості реалізації конституційно-правового принципу верховенства права в правоохоронній діяльності</i>	138
4.3. <i>Особливості реалізації принципу поділу влади щодо правоохоронної діяльності</i>	146
4.4. <i>Співвідношення принципу реальності прав, свобод, обов'язків людини і громадянина та принципу гуманізму</i>	152
4.5. <i>Особливості конституційно-правового принципу взаємної відповідальності особи та держави в діяльності правоохоронних органів</i>	157
ЛІТЕРАТУРА	163

КОЛЕКТИВ АВТОРІВ

.....

Борщенко Владлена Валеріївна – к.ю.н., доцент кафедри конституційного права та правосуддя Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (розділ 4)

Корчевна Любов Олександрівна – д.ю.н., професор, професор кафедри конституційного права та правосуддя Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (передмова)

Левенець Анжела Вікторівна – к.ю.н., доцент, доцент кафедри конституційного права та правосуддя Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (розділ 3)

Прієшкіна Ольга Василівна – д.ю.н., професор, Заслужений юрист України, професор кафедри конституційного права та правосуддя Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (розділ 1)

Степанова Тетяна Валеріївна – д.ю.н., професор, завідувачка кафедри конституційного права та правосуддя Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (передмова, розділ 2)

ПЕРЕДМОВА

Становлення вітчизняного конституціоналізму має давню історію, особливості та етапи якої залежали від загальноісторичної картини світу та наявної можливості формувати власні конституційні традиції. Сучасний стан розвитку українського конституціоналізму перебуває на етапі глибокої трансформації основних державних та суспільних інститутів, пов'язаних із проникненням та укоріненням людиноцентристської ідеології у всі сфери нашого буття. Верховенство права, демократизм, гуманізм, самоврядування як основні цінності, на яких базується європейський конституціоналізм, лише починають наповнюватись реальним змістом у нашій державі, перш за все, завдяки зміні доктринальних підходів та формуванню судової практики.

Центральним елементом конституціоналізму є Конституція України. Як основний закон держави, що регулює найважливіші фундаментальні відносини, Конституція є орієнтиром для подальшого вдосконалення принципів конституціоналізму, і у той же час – основною цінністю суспільства та держави. Норми Конституції України є нормами прямої дії і підлягають реалізації безвідносно до того, чи прийнято на їх основі відповідний закон, чи ні. Проте Конституція не є самодостатньою, з юридичної на фактичну вона може перетворитись лише завдяки злагодженим діям всієї системи органів влади, а також готовності суспільства сприймати та втілювати у життя основні конституційні цінності та норми.

Ще однією тенденцією розвитку сучасного вітчизняного конституціоналізму є посилення судової ролі у забезпеченні конституційної законності, а також активного застосування при здійсненні правосуддя правових позицій Конституційного та Верховного судів. Таке посилення судової правотворчості неоднозначно сприймається науковою спільнотою та фахівцями у нашій державі, оскільки вважається загрозливим для визнання парламенту

єдиним законодавчим органом. Тому, при всій повазі до суверенітету парламенту як позитивного законодавця, саме через застосування суддями у судовому процесі законодавчих норм формується «живе право», яке якнайшвидше здатне відреагувати на невідповідність таких норм Конституції України у контексті верховенства прав людини.

Окреслені тенденції свідчать про актуальність наукових досліджень у галузі конституціоналізму, його змісту, принципів та основних ідей, оскільки гідний рівень їх теоретичного осмислення є запорукою практичної реалізації та втілення у життя. Здійснення відповідних досліджень на основі комплексного мультидисциплінарного підходу є найбільш прийнятним у сучасних умовах, враховуючи багатовекторність та складність цього явища.

Ця монографія є узагальнюючим втіленням наукових досліджень професорсько-викладацького складу кафедри конституційного права та правосуддя у рамках науково-дослідної роботи на тему «Сучасний конституціоналізм в процесі становлення та розвитку української державності» (державний реєстраційний номер № 0118U001585). Викладене в цій монографії, з огляду на надзвичайно великий обсяг проблематики трансформації принципів українського конституціоналізму на сучасному етапі, можна розглядати лише як вступ до формування відповідної теоретико-методологічної концепції. Відтак порушені в ній питання можуть і повинні стати предметом подальших наукових пошуків. Авторський колектив при підготовці цієї монографії прагнув, насамперед, привернути увагу правників до даної проблематики та ініціювати її широке обговорення.

РОЗДІЛ 1

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРОВА ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНИ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

1.1. Міжнародно-правові засади конституційного ладу України

Конституційне положення про те, що «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ», що народ «здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади й органи місцевого самоврядування та що право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народу і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами, стало нормативною й методологічною базою для конституювання і правової ідентифікації конституційного ладу України.

Поняття конституційного ладу останніми роками стало широко використовуватися в українській юридичній науці та законодавстві.

Сам процес дослідження конституційного ладу України викликаний необхідністю сучасного стану юридичної науки та відсутності поглибленої теоретичної розробки цієї проблеми.

Все це свідчить про його актуальність, перспективність та наукову цінність.

Після проголошення незалежності України почався процес становлення та розвитку інститутів конституційного ладу та місцевого самоврядування. Зазначена проблематика знайшла особливе місце в наукових працях українських конституціоналістів, муніципалістів, адміністративістів, теоретиків права: М.О. Баймуратова, М.В. Буроменського, Ю.М. Бисаги, А.С. Васильєва, В.Н. Денисова, А.З. Георгіци, О.В. Зайчука, В.М. Кампо, М.І. Корнієнка, О.Л. Копиленка, Н.Р. Нижник, М.П. Орзіха, О.В. Петришина, В.Ф. Погорілка, М.О. Пухтинського, П.М. Рабіновича, А.О. Селіванова, В.Я. Тація,

Ю.М. Тодики, О.Ф. Фрицького, М.В. Цвіка, В.М. Шаповала, Ю.С. Шемшученка, В.Д. Яворського, О.Н. Ярмиша та ін.

Питання конституційного ладу, конституціоналізму, місцевого самоврядування розглядали в своїх працях також соціологи, історики, політологи, економісти, практичні працівники: В. Кравченко, В. Кравченко, В. Куйбіда, Є. Кушнар'єв, М. Пітцик.

Крім того, при науковому дослідженні окремих аспектів становлення та розвитку конституційного ладу в Україні використовувалися праці відомих сучасних і зарубіжних вчених: С.А. Авак'яна, М.В. Баглая, Н.О. Бобрової, В.В. Комарової, О.Є. Кутафіна, В.І. Фадеєва, К.Ф. Шеремета та ін.

На сьогодні існує ряд доктринальних визначень конституційного ладу, які зумовлені як самими істотними змінами в конституційному ладі України, так і динамічними зрушеннями в науковій конституційній думці.

Варто відзначити, що термін «конституційний лад» вживається в багатьох основних законах держав світу, але відбувається без формулювання відповідного дефінітивного поняття.

На думку більшості українських вчених-конституціоналістів, конституційний лад опосередковує, насамперед і головним чином, суспільний та державний лад.

Так, вчений В.М. Шаповал характеризує конституційний лад по трьом основним критеріям: об'єктивності, суб'єктивності, рівню юридичної жорсткості. Він вважає, що «конституційний лад» це:

- сукупність правовідносин, які виникають у зв'язку із застосуванням норм конституції та інших джерелу сфері конституційного права;

- сукупність основоположних відносин, які закріплені та нерідко спеціально виділені конституцією;

- система конституційних положень, які більшою частиною суттєвого характеру й наділені найвищим рівнем юридичної жорсткості [1].

На наш погляд, назва розділу «Основи конституційного ладу» в державно-правовому аспекті більш чітко та об'ємно відображає специфіку даного інституту, його важливу роль у структурі Конституції, ніж назва «Загальні положення».

Саме цей висновок є особливо цінним, як у науковому сенсі, так і у прагматичному значенні, бо він несе в собі значний потенційний заряд для подальшого розвитку та вдосконалення української демократичної державності.

Конституційний лад України перебуває на стадії свого становлення та розвитку, тобто категорія «конституційний лад» є відносно новою.

Радянська державно-правова наука оперувала поняттями «суспільний устрій», «суспільний лад», а також висувалися такі поняття: «державний лад», «суспільний лад».

На думку більшості українських юристів-конституціоналістів, конституційний лад, насамперед і головним чином, опосередковує суспільний і державний лад [2, с. 8–12, 30–37].

Вітчизняний вчений Ю.М. Тодика вважає, що поняття конституційного ладу розвивається з категорій суспільного й державного ладу [3, с. 7–9], тобто для того, щоб існував певний конституційний лад необхідна наявність двох складових вихідних елементів: держави і суспільства.

На думку деяких авторів, конституційний лад стає реальною лише за умов, що Конституція діє і є демократичною. Вони вважають, що порядок, за якого забезпечуються права і свободи людини і громадянина, а держава діє відповідно до Конституції, називається конституційним ладом. Але не кожна держава, яка має писану Конституцію, може вважатися такою, що має конституційний лад.

Вчені-дослідники О.Н. Ярмиш та Л.П. Гарчева вважають, що «конституційний лад – це такий спосіб організації суспільних відносин, де держава обмежена правом, є політичною організацією громадянського суспільства, має демократичний, правовий характер, де людина, її права, свободи, честь, гідність визнаються вищою соціальною цінністю, а їх дотримання і захист – основним обов'язком держави» [4, с. 58].

Ще одним підходом до визначення поняття конституційного ладу є його комплексний аналіз, який досліджує конституційний лад у зв'язку із загальними проблемами конституційного будівництва, реалізації Конституції та її охорони.

У цьому сенсі ключовим поняттям стає поняття конституціоналізму, а конституційний лад розглядається як його невід'ємна складова частина [5, с. 151].

Вчений-юрист О.Ф. Фрицький вважає, що у найзагальнішому вигляді конституційний лад – це закріплення в Основному Законі держави форми і засобів організації держави [6, с. 99].

Найбільш правильним з функціонально-технологічних позицій уявляється визначення конституційного ладу, що запропонував О.Г. Мучник.

Під конституційним ладом він розуміє систему принципів, які дають можливість реально забезпечити додержання прав і свобод людини, а діяльність держави здійснювати на основі фактично проведеного розподілу влади відповідно до її Конституції [7, с. 41].

Конституційний лад – це «юридичний хребет», на якому формується та тримається вся політична система країни [7, с. 57], джерелом та архітектором конституційного ладу правової держави є народ.

Таким чином, конституційний лад – це вища форма державного ладу, яка притаманна країнам, у яких сформоване громадянське суспільство і створена правова держава.

Проте, слід зауважити, що стосовно поняття «конституційний лад» як форми організації Української держави, слід враховувати й те, що конституційний лад може бути юридично проголошений, а фактично не існувати, оскільки з сьогодні на завтра автоматично його утворити неможливо, а його становлення та розвиток залежить від певних чинників: рівня розвитку демократії, економіки, права тощо [8, с. 24].

В результаті проведеного вище аналізу основних теоретичних аспектів поняття «конституційний лад» можна сформулювати такі висновки:

– конституційний лад України – це система суспільних відносин (соціальних, економічних, політико-правових), передбачених і гарантованих Конституцією і законами України, прийнятими на її основі та відповідно до неї;

– сучасний конституційний лад України за своєю суттю є перехідним, змішаним, що зумовлено, насамперед, відповідним рівнем

розвитку та суперечливим характером становлення суспільства, держави і права, які поєднують риси різних соціально-економічних формацій і відповідно різних типів держави і права, що перебувають у фазі становлення;

– величезне значення для становлення в Україні демократичного конституційного ладу має прийняття Конституції України 1996 року. Саме тому надзвичайно актуальним є системне завдання становлення та розвитку конституціоналізму, захист конституційного ладу та Конституції України всіма засобами, які існують в державі та суспільстві;

– формування в Україні конституціоналізму, конституційного ладу передбачає не тільки реформування нормативної основи державного і суспільного життя на демократичних засадах, але й становлення сучасної правової культури;

– слід сподіватися, що в перспективі розвитку правової демократичної державності конституційний лад України дійсно стане тим, «юридичним хребтом», на якому базується і буде формуватися вся політична система країни, а джерелом та архітектором конституційного ладу правової демократичної держави буде народ, територіальні громади, громадяни [8, с. 24–26].

Системний аналіз елементів конституційного ладу України дає можливість дійти висновку, що останній має не лише внутрішні аспекти прояву, але й зовнішні, міжнародні.

Це наглядно підтверджується положеннями ст. 18 Конституції України, яка встановлює, що зовнішньо-політична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально-визнаними принципами і нормами міжнародного права.

Слід зазначити, що ст. 18 Конституції України перебуває в системній єдності з іншими нормами, що містяться в розділі I Конституції та створюють відповідний конституційно-правовий механізм здійснення зовнішньополітичної діяльності держави.

У цьому контексті сюди треба віднести положення про те, що Конституція України має найвищу юридичну силу (ч. 1 ст. 8), а також те, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість

яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства (ч. 1 ст. 9).

Важливим є те, що в межах конституційного ладу закріплюються телеологічні та функціональні складові зазначеного механізму реалізації зовнішньополітичної діяльності держави.

Так, до повноважень Верховної Ради України – парламенту держави – як єдиного органу законодавчої влади, належить визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики (ст. 75, п. 5 ч. 1 ст. 85 Конституції України).

Засади зовнішніх зносин, зовнішньополітичної діяльності, митної справи визначаються виключно законами України (п. 9 ч. 1 ст. 92 Конституції України).

Отже, загальні правові засади зовнішньополітичного курсу України, суб'єктна архітектоніка її здійснення по сферах повноважень Конституцією України визначено досить чітко [9, с. 141].

Водночас варто відзначити, що самостійну зовнішню політику Україна стала проводити з моменту проголошення своєї незалежності, тобто після прийняття Верховною Радою України 16 липня 1990 року Декларації про державний суверенітет України [10], підтвердженої на всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 року, а також прийняття Парламентом України 24 серпня 1991 року Акта проголошення незалежності України [11].

Особливе значення для визначення самостійної зовнішньої політики України має розділ X Декларації про державний суверенітет України «Міжнародні відносини», в якому містяться надзвичайно важливі та актуальні положення, які мають стратегічно важливе значення для незалежної України на міжнародній арені та для розвитку та вдосконалення міжнародної правосуб'єктності.

Постанова Верховної Ради УРСР «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх зносин» від 25 грудня 1990 року вже передбачила ряд конкретних положень та заходів щодо реалізації задач, що були визначені в Декларації [12].

Першим базовим документом, що містив конкретні напрями зовнішньополітичної діяльності Української держави, стали Основні напрями зовнішньої політики України, які були затверджені Постановою Верховної Ради України 2 липня 1993 року [13].